

Oodi lähde-editioille ja niiden tekijöille

Esko Häkli (toim.):

Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Wiborgska stiftet. På basis av Albin Simolinis samling kompletterade och utgivna av Esko Häkli.

Finska kyrkohistoriska samfundets handlingar, 231.

Finska kyrkohistoriska samfundet 2015. 445 s.
978-952-5031-81-2.

Nykyään tiedepolitiikassa vannotaan avoimen tieteen nimeen. Tutkimuksen lähdeaineistojen avoimuuden katsotaan parantavan tutkimustuloksien luotettavuutta. Digi-alkuisiin tutkimushankkeisiin satsataan myös paljon. Avoimen tieteen ideaalista on vaikea olla eri mieltä, ja lähteiden digitalisointi on hieno innovaatio. Toivoisi kuitenkin, että perinteisten lähdejulkaisujen tekemiseen ohjautuisi edes murto-osa digihankkeiden saamasta tuesta ja hypetyksestä. Koska aikamme palvoo JUFO-rankkauksia ja tulospisteitä, ne ohjaavat yksittäisten tutkijoiden päätöksiä tutkimusaikaresurssiensa käytöstä. Lähde-edition laatiminen on tästä näkökulmasta pitkälti turhaa.

Siksi professori Esko Häkli, Helsingin yliopiston vuonna 2001 eläkkeelle jäänyt kirjastonjohtaja, onkin tehnyt kulttuuriteon toimittaessaan ja julkaistessaan vanhan Viipurin hiippakunnan 1600–1700-lukujen piispan- ja rovastintarkastuspöytäkirjat. Toimitettu aineisto pohjautuu kirkkohistorioitsija Albin Simolinin (1875–1942) väitöskirjaansa (1909) keräämiin lähteisiin. Häklin oli määrä jo vuonna 1963 toimittaa ja julkaista tämä sittemmin täydennetty aineisto. Toisaalta nyt on Pentti Lempiäisen ja Simo Heinisen luettelointityötä pystytty hyödyntämään. Yli vuosisata myöhemmin toimitustyö on vihdoin saatettu päätökseen, ja nämä mm. kirkko-, paikallis- ja oikeushistorialle tärkeät lähteet ovat kaikkien ulottuvilla.

Kirja alkaa toimittajan alkusanoilla. Varsinainen pidempi johdanto on runsaan 25 sivun mittainen (s. 9–42) lähde- ja kirjallisuusluettelon viedessä seitsemisen sivua. Toimittaja on myös ajatellut suomenkielistä lukijakuntaa lyhyellä selostuksella lähteistä ja niiden konteksteista (s. 43–48). Ennen itse lähde-editiota

Esko Häkli selittää lukijalle toimitukselliset ratkaisunsa (s. 49–52). Kirjassa on kartta Viipurin rovasti- ja seurakunnista (s. 20) ja kuvia alkuperäisistä pöytäkirjoista. Lopussa on henkilöhakemisto. Pienenä huomautuksena todettakoon, että Viipurin kirjoittaminen ruotsiksi W-kirjaimella kalskahtaa nykypäivänä tarpeettomalta hienostelulta; Simolinin jälkeen ruotsin kielen kirjoitus-asua on modernisoitu.

Johdanto tarjoaa lukijoille hyödyllisen yleisesityksen. Vaikka Viipurin hiippakunta perustettiinkin jo 1554 jakamalla Turun hiippakunta, tämä ei johtanut nopeaan kirkkokurin tehostumiseen. Alle kolmen vuosikymmenen jälkeen Viipurin hiippakunnan hallinto oli 36 vuotta Turun piispan käsissä (s. 10–11). Vuonna 1618 hiippakunta jouduttiinkin käytännöllisesti katsottuna perustamaan uudelleen. Turun piispat myös himoitsivat itselleen naapurishiippakunnan vauraimpia alueita. Tämä rusinoiden nappaaminen sisarhiippakunnan pulasta onnistuikin vuonna 1630, kun Hollolan kihlakunta ja Porvoon lääni (eli Helsingin ja Porvoon kaupungit ja yhteensä 16 seurakuntaa) liitettiin Turkuun. Hiippakuntaraja saatiin palautettua ennalleen vasta valtiopäivillä 1647 (s. 12).

Viipurin hiippakunta kasvoi Ruotsin laajentuessa itään. Käkisalmen lääni liitettiin siihen virallisesti 1617, ja se ulottui laajimmillaan Helsingistä Iisalmeen ja Viipurista Käkisalmele koostuen 13 rovastikunnasta ja 76 seurakunnasta. Vuoden 1618 ja 1711 välillä sillä ehti olla 11 piispaa, kunnes Suomi jäi isovihan jalkoihin. Viipuri valloitettiin 1710 ja hiippakunnan arkistojen tuhoutuminen käynnistyi (s. 16–17, 33–34). Vanhan Viipurin hiippakunnan historia päättyi virallisesti vuonna 1711, kun sen piispa sai nimityksen Växjön hiippakunnan paimeneksi.

Keskiajalta lähtien piispojen ja heidän apunaan toimivien rovastien tuli tarkastaa seurakuntien toimintaa säännöllisin väliajoin. Kuten Seppo Aalto on osoittanut,¹ saumaton yhteistyö kruunun ja kirkon virkamiesten kesken oli edellytys tehokkaalle paikallisyhteisöjen kontrollille 1600-luvulla. Järjestelmä oli yhtä tehokas kuin sen heikoin lenkki. Vuoden 1686 kirkkolakiin asti kirkolliset tuomioistuimet muodostivat maallista oikeudenkäyttöä täydentävän rinnakkaisen, joskin reformaation jälkeen kruunulle alisteisen järjestelmän. Sen jälkeen laki siirsi kirkkorangaistusten tuomitsemisen maallisille tuomiois-

tuimille jättäen seurakuntia tarkastavat piispat ja rovastit hampaattomammiksi (s. 25).

Visitaatiopöytäkirjat ovat osoittaneet 1686 kirkkoilla olleen Ruotsin valtakunnan hiippakuntien tarkastuskäytäntöjä yhtenäistävä vaikutus. Mitään yllätystarkastuksia ne eivät olleet, vaan niistä piti tiedottaa seurakuntia ajoissa. Yleensä kaksipäiväisen, pappilassa ja kirkossa tapahtuvan tarkastuksen ohjelmaan (s. 21–25) kuului paikallisten kirkonkirjojen ja -tilien sekä kirkon tarpeiston tarkistus. Seurakuntalaisten kristillisyyks ja elämäntavat olivat keskeisiä. Osasivatko seurakuntalaiset lukea? Opettivatko he lapsiaan ja huolehtivatko köyhistä? Oliko paikkakuntalaisia, jotka elivät epäsovussa avioliitoissaan, harjoittivat taikuutta, välttivät jumalanpalveluksia tai joiden huhuttiin syylistyneen juopotteluun tai seksuaalirikoksiin?

Seurakuntapappien virkatoiminnan kontrolli oli myös keskiössä: esimerkiksi pitkö seurakuntapapisto jumalanpalvelukset ja katkismuksen kuulustelut säännöllisesti, riittikö viini ehtoollisille, luettiin kuninkaan säädökset saarnastuolista, olivatko kolehtien keräämis-kohteet hyödyllisiä, ja valvottiinko kirkkorangastusten suorittamista. Papiston teologinen osaaminen sekä lukkarin toiminta tulivat tarkastavan piispan tai rovastin suurennuslasin alle. Edellisen tarkastuksen jälkeen tehtyjen puutteiden korjaamistoimenpiteet kiinnostivat myös. Aineisto mahdollistaa jossain määrin visitaatiokäytännön ajallisen muutoksen tarkastelun ennen ja jälkeen vuoden 1686 kirkkolain.

Piispan vuotuinen tarkastustoiminta oli yhtä aikaa vallankäyttöä kuin rasittava virkavelvollisuuskin. Käytännössä visitaatioaktiiviteetti vaihteli huomattavasti useista syistä: alueet olivat laajoja ja tiet huonoja, piispat vanhoja tai raihnaisia. Talvisaikaan reellä matkaaminen oli vaivattomampaa, ja siksi visitaatiot ajoittuivat usein talveen (s. 26–28). Säilyneet lähteet (taulukko s. 29–30) antavat ymmärtää, että Viipurin piispojen tarkastustoiminta oli aktiivisimmillaan 1680-luvun alusta vuoteen 1711. Säilyneitä pöytäkirjoja on vasta 1600-luvun puolivälistä (s. 29, 32–33). Koska Häkli ei mainitse rovastien virkakausia, vastaavaa tietoa ei kirjassa ole valitettavasti saatavissa heidän tarkastustoiminnastaan.

Miksi näiden hajanaisten lähteiden julkaisu on tärkeää? Koko Ruotsista ei ole säilynyt yhtään sarjaa keskiaikaisten tuomiokapitulien pöytäkirjoja. Ruotsin puolella reformaation jälkeiset aukolliset sarjat alkavat 1590-luvulta (Uppsala, Tukholma ja Västerås) ja 1600-luvun alusta (Linköping). Suomen puolella Turun tuomiokapitulien pöytäkirjoja on säilynyt 1600-luvun jälkipuoliskolta.² Viipurin hiippakunnan vanhempi arkisto (mukanaan tuomiokapitulien pöytäkirjat ja alkuperäiset visitaatioasiakirjat) sen sijaan tuhoutui täysin 1700-luvun alussa.

Visitaatioista on toisinaan tehty merkintöjä tuomiokapitulien pöytäkirjoihin Ruotsin puolella 1590-luvulla.³ Turun hiippakunnassa parhaiten ovat säilyneet Ahve-

nanmaan rovasti Boëtius Murenituksen (1600–1669) ”visitaatioaktit” 1630–1660-luvuilta.⁴ Nyt arvosteltavassa teoksessa julkaistut tarkastuspöytäkirjat on puolestaan koottu yksittäisten seurakuntien arkistoissa säilyneistä kopioiduista versioista, joita on säilynyt satumanvaraisesti nykypäiviin (s. 9–10).

Lähde-editioiden merkitystä tutkimuksessa ei voi väheksyä, sillä ne tuovat kaikkien ulottuville ja helposti käytettäviksi usein vain yhtenä käsikirjoituksena säilyneitä lähteitä. Tästä on esimerkiksi pahamainen herttua Kaarlen valtuuttama Linköpingin hiippakunnan visitaatio (1596) arkkipiispa Abraham Angermannuksen (n. 1540–n. 1608) toimesta. Sen julkaistut tarkastuspöytäkirjat ovat olleet jo yli vuosisadan tutkijoiden ahkerassa käytössä.⁵ Onko tutkijoiden niiden pohjalta muodostama kuva kirkkokurista tasapainoinen, on tietysti aivan toinen kysymys.

Visitaatiopöytäkirjat ovat tiettyyn tarkoitukseen tuotettu lähdesarja, jota täytyy lukea normaalin lähdekritiikin avulla ja täydennettynä muilla aikakauden lähteillä (saatavuudesta riippuen). Summaaristen visitaatiokirjauksen valossa tehtävät johtopäätökset uhkaavat vääristää kokonaiskuva, jos niiden perusteella tehdään liian rohkeita yleistyksiä. Mutta tämä on lähdeaineistojen käyttäjien, ei toimittajien, ongelma. Onkin murheelista, että Suomessa historian alalla vain Häklin edustamalla eläkeläisillä tai dosenteilla (esim. Terhi Kiiskinen) vaikuttaa olevan aikaa ja resursseja perinteisten lähdeeditioiden tekemiseen.

Biskops- och prostvisitationsprotokoll från det äldre Wiborgska stiftet tulee kulummaan tulevien tutkijasukupolvien käsissä vuosikymmenien ajan Suomenlahden molemmin puolin. Se lisää merkittävästi ymmärrystämme kirkkokurista luterilaisen puhtasoppisuuden aikana 1600-luvun jälkipuoliskolla ja 1700-luvun alku-puolella Ruotsin valtakunnan itäisillä rajamailla.

Mia Korpiola, professori, OTT
Turun yliopisto

1. Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Bibliotheca Historica 12. SHS 1996.
2. *Consistorii ecclesiastici aboënsis protokoller* 1–2. SKHS:n toimituksia 2–3. SKHS 1899–1902.
3. Ks. myös B. Rud. Hall, *Kyrkliga och kulturella interiörer från storhetstidens uppryckningsarbete. Utdrag ur Joh. Rudbeckii domkapitels- och visitationsprotokoller 1619–1628*. *Kyrkohistorisk Årsskrift* 16 (1915), 346–378 ja sama 17 (1916), 247–266.
4. Kaarlo Österbladh (toim.) *Boëtius Murenius' Acta visitatoria 1637–1666*. SKHS:n toimituksia 6. SKHS 1908.
5. Otto Holmström (toim.) *Årkebiskop Abrahams råfst. Efter originalakterna*. Skrifter utgivna av Kyrkohistoriska föreningen 4:1. Uppsala 1901.